

AMUDARYO VA SIRDARYO HAVZALARIGA UMUMIY TA’RIF

Qosimova Sevara Madiyor qizi

*Ajiniyaz nomidagi Nukus Davlat Pedagogika instituti Tarix fakulteti Geografiya yo’nalishi
I “b” guruh talabasi*

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15170383>

Annotatsiya: Ushbu maqolada Amudaryo va Sirdaryo havzalarining geografik joylashuvi, tarixi, ifloslanish sabablari, daryo suvlarining kamayishi, ekologik muammolari va ularni hal qilish choralarini to’g’risida so’z boradi.

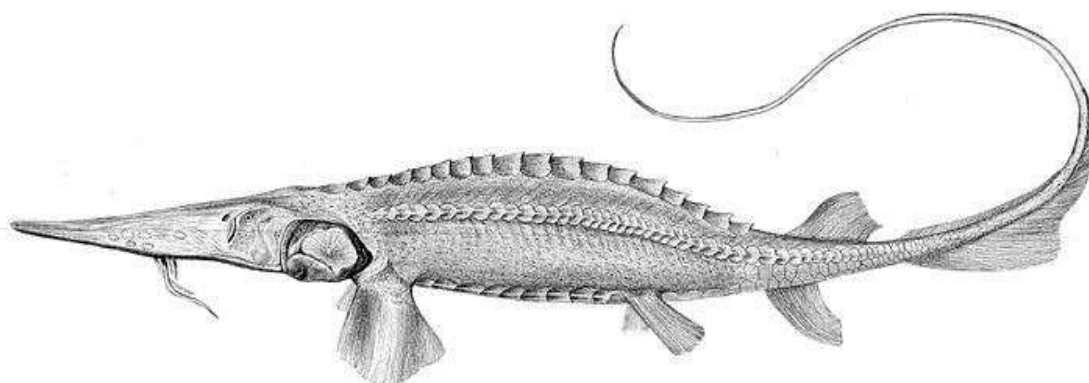
Tayanch atamalar: Amudaryo va Sirdaryo, transchegaraviy, Orol dengizi, Amudaryo kurakburuni, qishloq xo’jaligi, sanoat korxonalarini, Sirdaryo kurakburuni.

Amudaryo va Sirdaryo O‘zbekistonning eng yirik daryolari bo‘lib, Markaziy Osiyo suv resurslarining asosiy qismini tashkil etadi. Hamda O‘zbekiston, Qozog‘iston, Qirg‘iziston va Turkmaniston hududlaridan oqib o‘tib, transchegaraviy suv havzalari hisoblanadi. Amudaryo uzunligi 2540 km, Panj va Vaxsh daryolarining qo‘shilishidan hosil bo‘lgan va Pomir va Hindikush tog‘laridan boshlanib Orol dengiziga quyiladi. Daryoni qadimgi yunon va rimliklar oks, arablar Jayxun, mahalliy xalqlar Omul deb ataganlar. Amudaryo loyqa daryolar qatoriga kirib, muzlik va qor suvlaridan to‘yinadi.

Sirdaryo esa Tyanshan tizmasidan boshlanib, u ham Orol dengiziga quyiladi. Sirdaryoni qadimgi yunonlar "yaksart", arablar Sayxun" deb ataganlar. Sirdaryo Norin va Qoradaryoning qo‘shilishidan vujudga kelib u qor va muzliklarning erishidan to‘yinadigan daryolar sarasiga kiradi. Ushbu daryolar mintaqaning suv ta’minoti, qishloq xo’jaligi, Sanoat va energetika sohalari uchun xizmat qilmoqda. Ammo 1961-yillarda Amudaryo va Sirdaryo suvining sug‘orish ishlari uchun juda ko‘p sarf bo‘lishi natijasida Orolga quyiladigan suv miqdori kamayib ketdi natijada Orol ekologik muammosi yuzaga keldi.

Shuningdek suqoriladigan yer maydonlari ko‘payishi, suvdan notog‘ri foydalanish natijasida 1950-yillarda Amudaryo havzasida yiliga 43 milliard kub metr suv ishlatilgan bo‘lsa 1980-yillarga kelib bu ko‘rsatgich 60-70 milliard kub metr ga yetgan. Amudaryo va Sirdaryo suvi kamayishi va ifloslanishi natija Sirdaryodagi eng qadimiy jonzotlardan biri - Amudaryo kurakburuni butunlay qirilib ketish arafasida. Ushbu baliq turi xalqaro "Qizil kitob" ga "Butunlay yo‘q bo‘lib ketish arafasidagi tur" maqomi bilan kiritilgan. O‘zbekiston va Turkmanistonda Amudaryoning o‘rta va quyi oqimida uchraydi. Biroq hozirda uni saqlab qolish uchun deyarli choralar ko‘rilmayabdi. Aksincha, ushbu baliq turi mahalliy xalq tomonidan muntazam ovlanib kelinadi. Va kurakburunlar urug‘iga mansub boshqa baliqlar kabi qirilib ketish arafasida ushbu baliq turi butun dunyo bo‘yicha faqatgina Amudaryo

havzasida uchraydi. Sirdaryo kurakburuni faqatgina Sirdaryo suv havzasiga xos bo‘lgan baliq turi bo‘lib ilk marotaba 1871-yilda Chinoz hududi atrofida qayd etilgan va 1872-yilda Kessler tomonidan Sirdaryoning o‘rta oqimidan tutulib, ta‘riflanib fanga kiritilgan. Hamda so‘nggi o‘tkazilgan tadqiqotlarda ushba baliqning Sirdaryo havzasida uchramanligi qayd etilgan, mutaxassislar yuqori ehtimollik bilan uning qirilib ketganligini aytishadi.

1-rasm. Sirdaryo kurakburuni

Suv ifloslanishining asosiy manbalari - Sanoat korxonalarini, qishloq xojaligi chiqindilari, maishiy oqava suvlaridir. Daryolarga oqizilayotgan kimyoviy moddalar jumladan pestitsidlar va og‘ir metallar suv sifatiga salbiy ta‘sir qilib, ichak kasalliklari, buyrak va jigar, ankologik, qon aylanish tizimi va boshqa kasalliklari yuzaga kelmoqda. Jumladan suvni tejash maqsadida tomchilatib sug‘orish tizimlari joriy qilindi sug‘orish kanallari betonlashtiriladi va suniy suv omborlari qurildi. Bu borada qulaylik yaratish uchun O‘zbekiston qo‘shni davlatlar o‘rtasida suv taqsimoti kelishuvlarini imzolabgina qolmay baliq turlarini tiklash maqsadida sun‘iy baliq ko‘paytirish fermalarini tashkil etdi. Bu chora-tadbirlar o‘z natijasini ko‘rsatib kelmoqda desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Xulosa qilib aytganda, Amudaryo va Sirdaryo havzalarini samarali boshqarish uchun ilmiy va innovatsion yondashuv zarur. Suv tejash texnologiyalarini keng joriy, ekologik monitoringni kuchaytirish, Xalqaro hamkroklikni rivojlantirish va aholi orasida ekologik madaniyatni oshirish va daryolar ifloslanishini kamaytirish lozim.

Foydalanilgan manbalar

1. P.Baratov “O‘zbekistonning tabiiy geografiyasi”. Toshkent – 2002.
2. P.Baratov, M.Mamatqulov, A.Rafikov. “O‘rta Osiyo tabiiy geografiyasi” Toshkent – 2002.
3. “Qizil kitob” 2009-yil. “O‘zbekiston Qizil kitobiga kiritilgan baliqlar”
4. “O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya Qo‘mitasi. (2022). Amudaryo va Sirdaryo suv resurslari bo‘yicha davlat dasturi. Toshkent. Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish agentligi
5. O‘.E.Xo‘janazarov, Sh.Yakubjanova “Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish” Toshkent – 2018.

“O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI HUDUDLARINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING GEOGRAFIK ASOSLARI”

Respublika ilmiy-nazariy konferensiyasi

6. Раджапов М.Я., Ешпанова Г., Матмуратов Е.Р. Локальные геоэкологические проблемы и их последствия. – Международный научно-практический журнал «Экономика и социум». 03(118) 2024.
7. Eshimbetov U. et al. Territorial composition of agriculture in the Aral Sea Region of Uzbekistan //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2024. – Т. 510. – С. 01040.
8. Раджапов М. Я., Умаров Е. К., Искендеров А. Б. Қорақалпоғистон худудининг географик ўрганилиш тарихи //Ўзбекистон география жамияти ахбороти. – Т. 22. – С. 74-76.
9. Radjarov M. et al. Qoraqalpogiston hududining tabiati va tabiiy boyliklarining geografik organilish tarixi //in Library. – 2021. – Т. 21. – №. 4. – С. 56-57.
10. Умаров, Е. К., Искендеров, А. Б., Раджапов, М. Я., & Айтуганова, А. К. Қорақалпоғистон Республикаси халқ хўжалигини худудий такомиллаштириш муаммолари. *Ўзбекистон География жамияти ахбороти*, 22, 57-59.
11. Iskenderov A. B. GEOGRAPHICAL LOCATION OF CONSTRUCTION RAW MATERIAL RESOURCES IN THE REPUBLIC OF KARAKALPAKSTAN //Экономика и социум. – 2023. – №. 10 (113)-2. – С. 150-153.
12. Iskenderov A. B. THE CURRENT STATE OF USE OF NATURAL GAS FIELDS IN THE ISLET REGION OF THE REPUBLIC OF KARAKALPAKSTAN //Экономика и социум. – 2023. – №. 11 (114)-2. – С. 139-142.
13. Вахобов Х., Искендеров А. Б., Саидкаримова З. С. Научно-методические основы изучения основных тенденций изменения литогенной основы ландшафтов в горнопромышленных районах //Ўзбекистон География жамияти ахбороти. – Т. 23. – С. 14-15.